

نگارگری از شهر کهن‌ترین اصفهان

نوشته : دکتر علاءالدین آذری دمیرچی
استادیار دانشگاه اصفهان

دارد ، این ده در مشرق شهر و کنار رودخانه است که پل بلند و تنگی بر روی آن قرار دارد و نزدیک این محل است (پل شهرستان) که خرابه‌های بسیاری از ابنیه بزرگ وجود دارد و چنانکه در تواریخ مسطور است سابقاً شهر بزرگی بوده است»^۱

در سفرنامه مادام دیولافوا بطور اجمال از محله شهرستان و پل مشهور آن سخن بمیان آمده است: «آخرین گردش و سیاحت ما در شهرستان صورت گرفت ، شهرستان قدیمترین محلات اصفهان است که در محل جی قدیم واقع شده و امروز از شهر اصفهان باندازه دوفرسنگ فاصله دارد^۲. برای رفتن بشهرستان باید در ساحل زاینده رود راه پیمود و از محله موسوم به عباس آباد عبور نمود ، این محله هم مانند جلغا از محلات خارج شهر اصفهان محسوب میشود و پر آب و اشجار است» آنگاه درباره پل شهرستان گوید: «طاقهای چهارمین پل که دو ساحل رودخانه را بهم اتصال میدهد مشاهده میشوند ، ستونهای این پل با مصالح سنگی خشنی بنا شده و قسمت فوقانی و طاق آن مدتی بعد از شالوده اولیه پایه‌ها با آجر ساخته شده است ، نظر باینکه حالیه بیشتر عبور و مرور از روی پلهای حسن بگ (خواجه) و اللهوردیخان صورت میگیرد این پل متروک مانده است ،

دیدنی تو اصفهان را آن شهر خلد پیکر
آن سدره مقدس وان عدن حور پرور
آن بارگاہ ملت وان تختگاه دولت
آن روی هفت عالم وان چشم هفت کشور^۳

مشاهده عکس زیبایی از کهن‌ترین پل اصفهان ، در کتاب دنیای اسلام نوشته و نسان مونت^۴ انگیزه تهیه این مقاله گردید. نگارنده باتفاق یکی از همکاران دانشگاهی برای چندمین بار از پل شهرستان بازدید بعمل آورد و این بار تصمیم گرفت که درباره مشخصات پل مذکور و ویژگی‌های آن تحقیق بیشتری نماید

نویسندگان تاریخ اصفهان جعلگی بر آنند که این پل در عصر ساسانیان ایجاد شده و در زمان دیلمیان و سلجوقیان تعمیر و مرمت گردیده است ، البته در خود پل کتیبه و اثر و نشانه‌ای که مؤید این نظر باشد موجود نیست فقط از نظر سبک معماری و مشابهت آن با پلهای دوره ساسانی و یا منسوب بآن که در بعضی از نقاط ایران هنوز پابرجاست این عقیده ابراز شده است . پل شهرستان که از آن بعنوان کهنترین پل اصفهان یاد شد در روستائی بهمین نام در مشرق پل خواجه واقع شده ، درباره این قریه که سابقاً جی نام داشت و اسم اولیه آنرا گابه نوشته‌اند مطالب بسیاری در کتب و سفرنامه‌های مربوط باصفهان مذکور است .

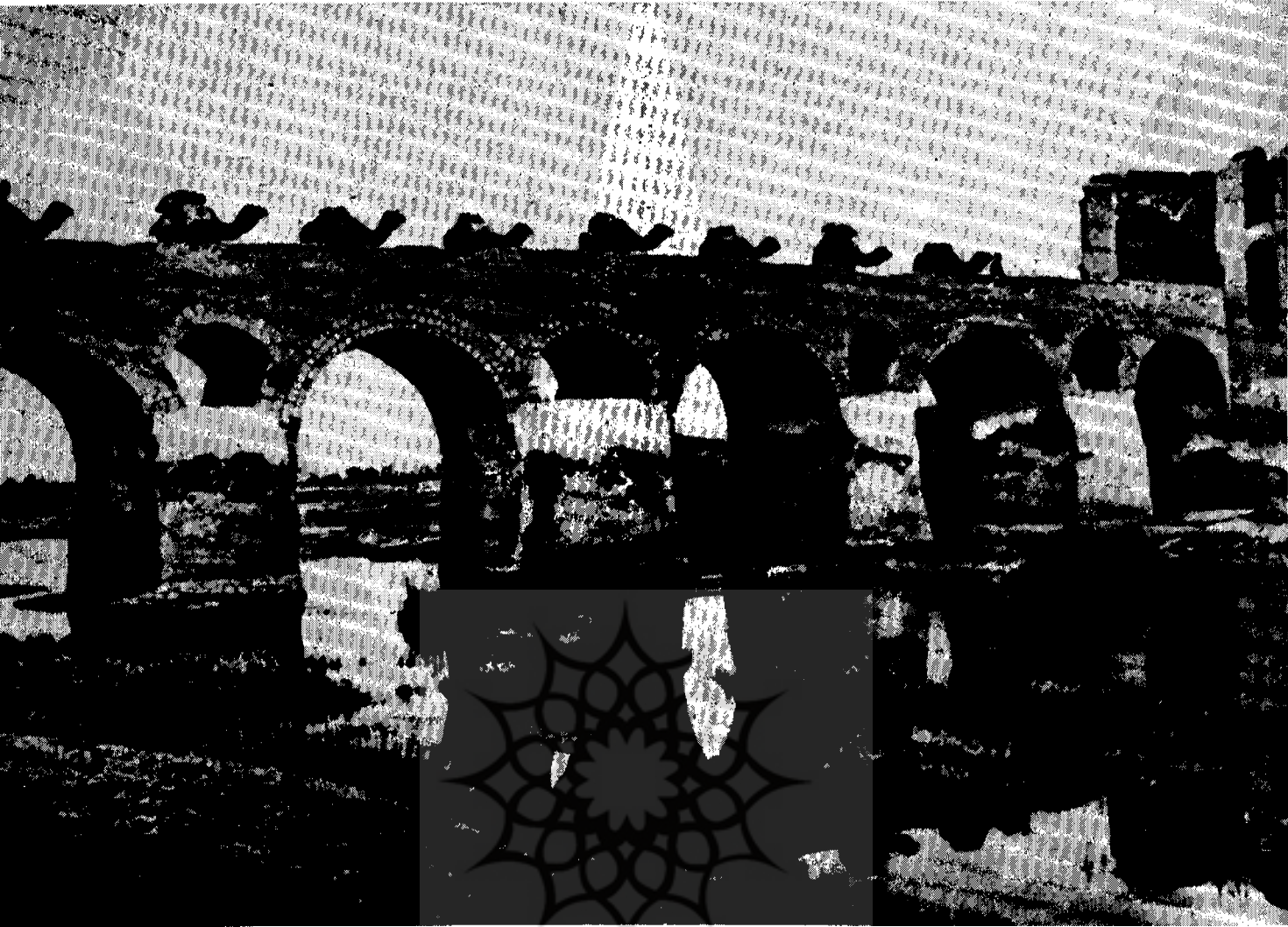
شاردن درباره این قریه که زمانی یکی از بخشهای بزرگ و پر جمعیت و اعیان‌نشین اصفهان بوده و امروز هم آثار عظمت دیرین آن کم و بیش موجود است نوشته است : «قریه شهرستان یکی از بزرگترین دهکده‌هایی است که مانند آن در هیچ کشوری در دنیا نیست ، طول آن قریب یکفرسخ و باغهای میوه زیادی

۱ - دوییت از قصیده شرف‌الدین شفره از کتاب محاسن اصفهان از عربی بفارسی بقلم حسین بن محمد ابی‌الرضا آوی در سال ۷۲۹ ه . باهتمام عباس اقبال آشتیانی - اصل عربی کتاب در سال ۴۶۱ تألیف شده است .

۲ - Le Monde Musulman - Par, Vincent Monteil

۳ - ر . ک به سفرنامه شوالیه شاردن فرانسوی (قسمت شهر اصفهان) ، ترجمه حسین عریضی ، ص ۱۳۶ .

۴ - اکنون بشهر پیوسته است .



پل شهرستان - اصفهان - کپیه از کتاب دنیای اسلام (Le Monde Musulman) تألیف ونسان موتنی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

که نزدیک قریه‌ای است باین اسم و این پل مشتمل بر چشمه‌هاست و روی آن خیابان و ممرعابری است و بکمال استحکام ساخته شده و بانی آن معلوم نگشته است»^۶

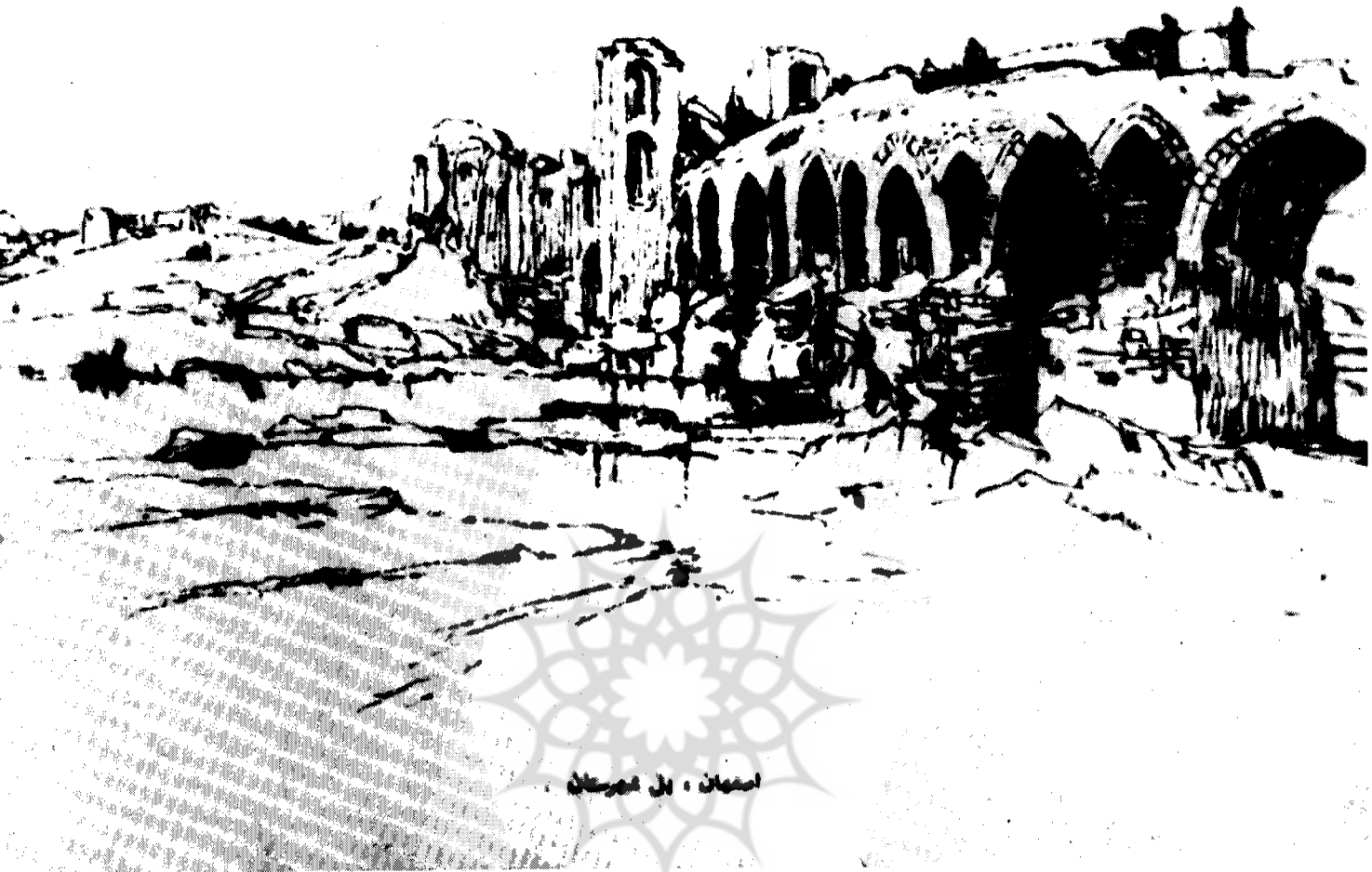
فردریچاردز انگلیسی اطلاعات بیشتری درباره این پل بما داده است ، نامبرده از این پل بعنوان پلی جنگی و نظامی یاد کرده است ، وی تصویر جالبی از این پل را شخصاً در هوای گرم و نامساعد پس از چندین ساعت صرف وقت کشیده است ،

بعلاوه خود محله شهرستان هم خالی از سکنه شده است بطوریکه در موقع ورود بانجا بیش از بیست نفر تماشاچی در اطراف ما دیده نشد ، تنها چند خانه با منار و امامزاده و یک مسجد خرابه و پل مذکور محل جی قدیم را نشان میدهند»^۵ (تصویری از پل شهرستان در کتاب دیولافوا موجود است که با وضع و شکل امروزی آن تفاوت چندانی ندارد) .

در کتاب نصف جهان فی تعریف الاصفهان که در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه تألیف یافته اشارتی مختصر باین پل شده است : «اما پل نهم ، طرف شرق شهر است و آبادی اصفهان در اواخر صفویه از دو طرف زاینده رود تا سر آن پل رسیده و متصل بآن بوده است ، و این پل را پل شهرستان مینامند زیرا

۵ - رك . به سفرنامه مادام دیولافوا - ترجمه فره‌وشی ، ص ۳۲۱ و ۳۲۲ .

۶ - نصف جهان فی تعریف الاصفهان تألیف محمد مهدی بن محمد رضا الاصفهانی بتصحیح و تحشیه دکتر منوچهر ستوده .



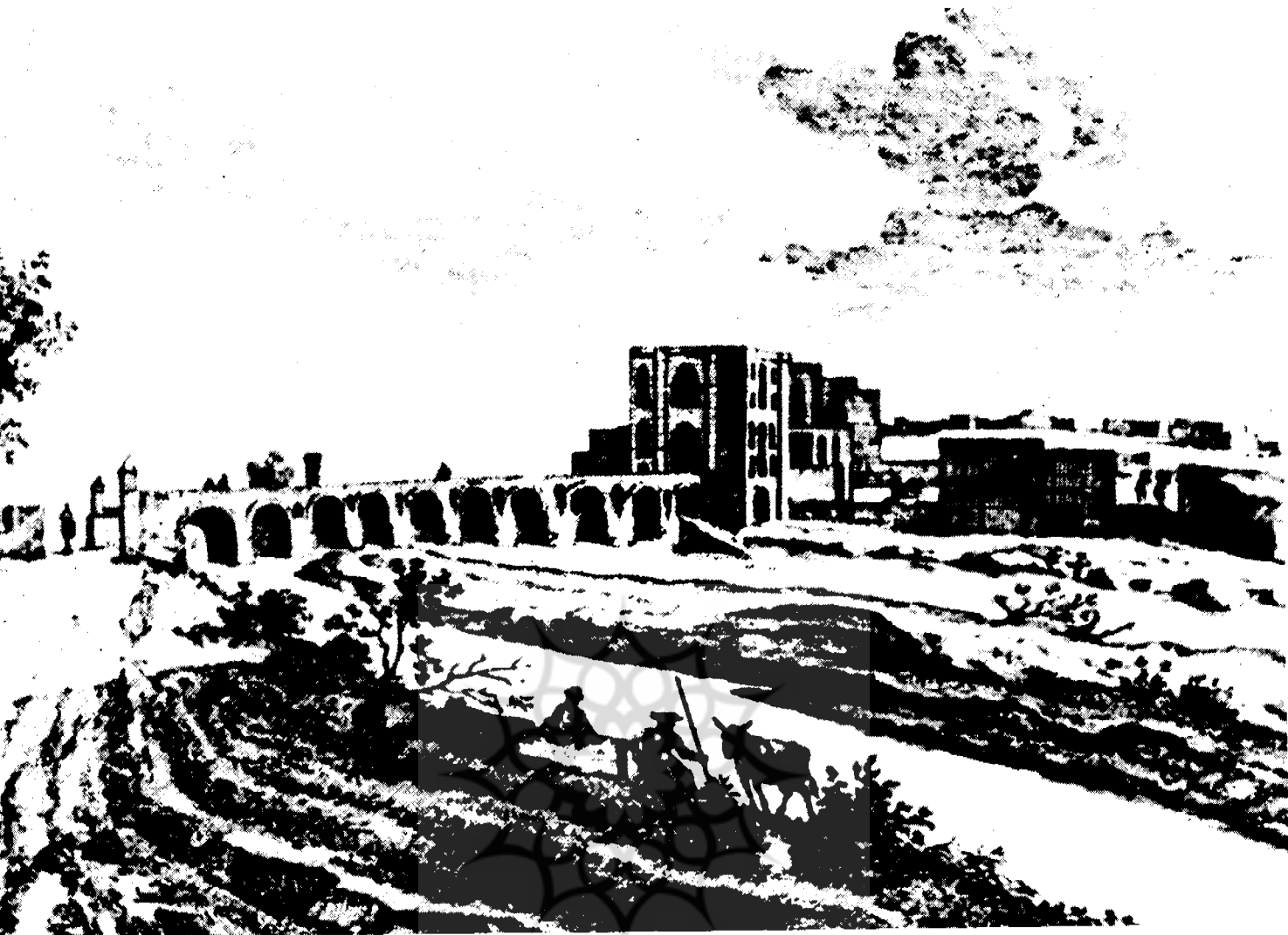
اصفهان ، پل شهرستان

پل شهرستان - اصفهان - کپیه از کتاب (سفرنامه فردرچاردز) مربوط به کهن‌ترین پل اصفهان

ژوبگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 کتابخانه جامع علوم انسانی

پل ساز غربی چنان فشار می‌آورد که ممکن است با انداختن خود در آن حفره انتحار نماید، از طرف دیگر اگر وجدان یا روحی برای او باقی مانده باشد تنها برای مشاهده عبور کاروان از روی آنهم شده به تجدید ساختمان آن مبادرت می‌ورزد. . . . این پل قدیمی نوعی از پلهای جنگی و یا دروازه‌های مستحکم دوران قبل از اختراع بمب است که ساختمان و حفظ پلها جنبه شاعرانه نداشت، طاقهای پل مزبور مانند آب رودی که از زیر آنها میگذرد ناستوار و بی تناسب است. . . . در استحکامات سد قدیمی این پل که موسوم به پل شهرستان است چیزی که حاکی از مقاومت آن در روزگار گذشته باشد نمیتوان مشاهده کرد ولی هنوز خیلی جالب توجه است، قصبه شهرستان که در دوران عظمت

مختصری از یادداشتهای او را برای آگاهی خوانندگان ارجمند در اینجا درج مینمائیم: « از پنج پل اصفهان، دو پل دیگر زاینده رود را دربر میگیرد یکی در بالا که بعد از سی و سه پل قرار گرفته و دیگری در جنوب پل خواجو واقع شده است، این پل دوم بر اثر عدم مراقبت خراب و ویران شده بطوریکه هنگام شب عبور از آن خطرناک میباشد، در روز شتر و الاغ و اشخاص پیاده میتوانند با احتیاط از آن بگذرند، در مرکز جاده، مقابل دروازه قدیمی حفره بزرگی است که از آنجا میتوان دید آیا در زیر پل آب موجود است یا نه بدون اینکه مجبور باشید برای این منظور به اطراف پل بروید، شترها با نظری تحقیر آمیز باین حفره مینگرند، این منظره برمغز و افکار یک



بل شهرستار - اصفهادر - كپبه از كتاب اسناد مصور اروپائيان در ايران (از يكي از سفرنامه‌هاي قديمي) تاليف غلامعلي همايون

و يقيناً در دوره‌هاي مزبور تعميراتي از آن بعمل آمده و آثاري بر آن افزوده شده است، در ايران پلهاي ديگري كه از نظر قدمت و مشابهت ساختمان با اين پل برابري مي‌كند پلهاي دزفول و شوشتر است كه به قديمه باستانشناسان دوپل مزبور داراي اساس و بنياد ساساني است^۹

در كتاب فهرست بناهاي تاريخي و اماكن باستاني ايران

۷ - اكنون اطراف پل و مخصوصاً ضلع جنوبي آن مشجر است و درختان بيد سايبان مطبوعي ايجاد كرده است .
 ۸ - ر . ك به سفرنامه فردريچاردز ، ترجمه مهين دخت صبا ، ص ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ .
 ۹ - تاليف دكتور لطف الله هنرفر ، چاپ دوم ، ص ۸ و ۹ .

اصفهان زماني محل سكونت اغنيا بوده است اكنون قصبه ايست كه خانه‌هاي آنرا كلبه‌هاي گلي تشكيل مي‌دهند . روزي كه تصوير قلمي پل شهرستان تهيه ميشد هوا بسيار گرم بود ، در اين موقع سال (ماه اوت) در اطراف پل حتي يك برگ سبز كه سايه افكن باشد وجود ندارد .^۷ پل مذكور تنها نمونه‌اي از پلهاي جنگي قديم بود كه در اين مسافرت ميتوانستم آنرا مشاهده نمايم^۸

در سالهاي اخير نيز محققان ايراني و بيگانه درباره اين پل كه نه اظهار نظر هائي كرده‌اند . «در كتاب گنجينه آثار تاريخي اصفهان آمده است كه در دوره ديلميان و سلجوقيان تنها پل مهم زاینده رود در داخل شهر اصفهان همين پل شهرستان بوده



عکس کنونی پل شهرستان - صخره‌های بستر رودخانه در این عکس بخوبی هویدا است

است ولی در انتهای آن آثار ویرانه قسمتی از بنا، در سنوات گذشته بوضوح مشاهده میشود.

در کتاب اسناد مصور اروپائیان در ایران، تصویری از شهرستان (کبیه از یکی از سفرنامه‌های قدیمی) موجود است که در آن بنای فوقانی پل بصورت ساختمان چند اشکوبه مشاهده میشود و امکان دارد که در دوران گذشته ساختمان مزبور استراحتگاه مفرحی برای مردم اصفهان بوده باشد، چون همانطوریکه میدانیم در کشور ما پلها را فقط جهت عبور و مرور از رودخانه نمیساختند بلکه همواره استفاده‌های تفریحی و سایر مصارف آنرا در مد نظر داشتند. در همان کتاب اسناد مصور اروپائیان، در این خصوص مطالبی ذکر شده است:

« پلها در ایران دارای مشخصات ترکیبی است، یعنی انواع بناها از قبیل سد، برج پل و یون و کاروانسرا در ساختمان یک پل نیز بکار برده میشود و در عین حال صورت واحد خود را بمنزله یک پل از دست نمیداد، این پلها چنان ساخته میشد که بنظر کاروانها هنگام عبور از آن چنان می‌آمد که آنها از یک ساختمانی با قلاعی عظیم میگذرند^{۱۰}. در زیر ساختمان فوق‌الذکر فقط یک راه آب یا چشمه وجود دارد که عرض دهانه چهارمتر است، رودخانه زاینده‌رود (زنده‌رود، زرین‌رود، زرین‌رود) در این سمت جریان بسیار آرامی دارد و قسمتی از بستر آن مخصوصاً در سمت جنوب صخره‌ای است. »

پس از ذکر این مطلب که در زمان دیلمیان و سلجوقیان پل مزبور تعمیر گشته یاد آور شده است که پایه‌های این پل بر روی سنگهای طبیعی کف رودخانه استوار گردیده است.^{۱۰}

اکنون درباره مشخصات و وضعیت فعلی پل شهرستان مطالبی ذکر مینمائیم: طول پل مزبور از ستون مدور آجری تا انتهای سنگفرش قدیمی در حدود ۱۰۰ متر و عرض آن ۶۰ متر و ۶۸ می باشد. جهت پل شمالی جنوبی با کمی انحراف است، انحراف آن از فاصله چهار متری از سمت جنوب آغاز میگردد، کف پل هموار نیست بلکه از مرکز پل در دو سمت دارای شیب ملایمی است، پل شهرستان دارای ۱۱ چشمه و دوازده پایه سنگی عظیم است.

روی پایه سوم از سمت جنوب تا پایه نهم از سمت شمال طاقنماهایی مشاهده میشود، ارتفاع پل زیاد است، برای جلوگیری از عبور وسائط نقلیه موتور و در دو طرف پل پایه‌های آهنی نصب کرده‌اند ولی تعداد آن کافی نیست و اگر وضع برای این منوال بماند ممکن است بقایای این بنا هم در آینده نابود گردد. در اینجا لازم است در مورد بنای خشتی و کاهگلی سمت شمال پل توضیحاتی داده شود. این بنا در مدخل شمالی پل واقع شده و بصورت نیمه ویران درآمده است، حواشی درونی آن گچکاری شده و در هر طرف (ضلع شرقی و غربی، شمال پل) دارای دوطاق تودرتوی کوچک با دوطاقنمای بزرگ بعرض ۱۶ و ارتفاع ۹۳ سانتیمتر میباشد که سقف بخش عمده آن ویران شده و فقط قسمت کوچکی از طاق آن هنوز پابرجاست بنای سمت مشرق نسبت بمشابه آن در سمت مغرب سالمتر مانده

۱۰ - ص ۱۵

۱۱ - تألیف دکتر غلامعلی همایون ج ۲ ص ۶۵